

Knihovnicka Divadelní výchovy

sv. 3

300. výročí úmrtí

Jana Amosa Komenského

ŠKOLNÍ HRŮBA VÝCHOVA

Redakce sborníku, úvod a doslov

Eva Machková

Divadelní ústav



321700041811

Ústřední dům lidové umělecké tvořivosti

Praha 1970



5234M

872/72

Celá má metoda směřuje k tomu, aby školská robotra se změnila v hru a potěšení; tomu zde nechce nikdo rozuměti. S mládeží se zachází zcela otrocky, i se šlechtickou; učitelé zakládají svou vážnost na chmurné tváři, drsných slovech, ba i na ranách, a chtějí raději býti obávaní než milováni. Tolikrát jsem veřejně i soukromě vytkl, že to není cesta správná, vždycky marně. Také jsem řekl hned od začátku, aby byly zavedeny nějaké divadelní hry, máje jistou zkušenost, že není účinnějšího prostředku k vypuzení duševní malátnosti a k vzbuzení čilosti. Ale odpovídalo se, že tyto hříčky /provozování komedií na školách/ jest ponechati jesuitům; já že jsem byl povolán k vážným věcem. Odpovídal jsem: "Tyto hříčky vedou k vážným věcím; jesuité jsou tu vpravdě syny světa, důmyslnými ve svých věcech; my však vakutku syny světla, ve svých věcech neprozíravými. Oni lákají k sobě přiljemností své metody nadané hlavy celého světa a čini je cvičením toho druhu schopnými pro úkoly životní, zatím co my se svými jsme ustrnutí." Dodal jsem: "Kdybychom my v Polsku neměli na svých školách také tento druh cvičení, vše by vážlo; ale jím docílujeme, že nejen naši nepostíhají svých synů k jesuitům, nýbrž že od nich někteří přecházejí k nám."

Vlaetní životopis.

Ú V O D E M

Šporníček, věnovaný školským hrám Jana Amosa Komenského, obsahuje nejpodstatnější stadi, které Komenský školským hrám a jejich uplatnění ve výchově věnoval. Přirozeně vypouštíme drobnější zmínky a ty pasáže, které by – vytrženy z kontextu – nebyly dost srozumitelné.

Jan Amos Komenský se narodil 28. března 1592. Po studiu na latinské škole v Přerově a na universitách v Herbormu a Heidelbergu se stal učitelem v Přerově a ve Fulneku. Od roku 1621 se skrýval na panství Karla st. ze Žerotína, až v roce 1628 musel odejít do polského Lešna, střediska bratrských emigrantů. Za svého prvního pobytu v Lešně (do r. 1641) napsal svoje nejvýznamnější pedagogické spisy, mezi nimi i Didaktiku velkou a Dvěře jazyků otevřené.^{1/}

V roce 1635 bylo vydáno usnesení synodu jednoty bratrské, které doporučovalo zavedení školských her na lešenském gymnasiu, jehož byl Komenský správcem. Jednota tehdy usillovala o to, aby se její školy vyrovnaly a konkurovaly škol jehuitickým.

Komenský napsal v Lešně dvě hry – Dialoga, který byl inscenován v lednu 1640, a Abraháma, uvedeného o rok později. Po odchodu Komenského do Anglie a Švédska (1641-48) udržoval tuto činnost na lešenském gymnasiu jeho nástupce Štěpán Maceř, který jako první zapamätizoval r. 1651 Dvěře jazyků.

Komenský se do Lešna vrátil v roce 1648, hluboce zklamán mírem vestfálským, při jehož sjednávání Švédové nechali Čechy katolickým Habsburkům. Hledal pak politickou pomoc jinde a proto odešel do Biatného Potoka (Sarpespatak) na dvůr vévodů Rákóciových, kde zůstal skoro čtyři roky a reformoval tam podle svých představ

latinskou školu. Aby povzbudil a zaujal netečné žáky zpracoval svoje Dveře dvójím názorným způsobem: jako obrázkovou učebnici - Orbis pictus a jako scénické hry - Schola ludus.

Původně chtěl pro scénické hry použít biblickou látku jako v Abrahámovi. Narazil však na odpor blatnopotockého rektora Tolnaie, který návrh na zpracování příběhů o Josefovi a o Zuzaně považoval za znesvěcování. Proto Komenský postupoval stejně jako už před ním Štěpán Macer; svoji dramaturgii nazval Škola hrou, aneb Živá encyklopedie, to jest Procvičení Dveří jazyků na divadle. Inscenoval ji po částech v Blatném Potoce a s velkým úspěchem. Od jednoho představení k druhému publika přibývalo, až je nestačila pojmut žádná posluchárna a proto se hrálo na dvoře. Na sedmou hru se už dostavil i Tolnai, představení osmé se odkládalo na žádost kněžny, která byla právě na cestách a chtěla vidět aspoň tuto poslední hru.

Škola hrou vyšla poprvé v Blatném Potoce r.1656 s předmlouvou "ke scholarchům". V Blatném Potoce vznikly také další spisy Komenského, v nichž zdůvodňuje výchovné uplatnění scénických her - Škola vševědná a Zákony školy dobře spořádané.

Z Uher se Komenský vrátil znovu do Lešna, když však ve válce polsko-švédské bylo Lešno vypáleno pro podezření, že lešenští mají styky se Švédy a Komenský přišel při požáru o celý svůj majetek, o knihovnu a hlavně o materiál k českému slovníku, který sbíral po čtyřicet let i o další rukopisy, odešel do Amsterdamu. Zde žil v rodině bohatých kupců de Geerů až do své smrti 15. listopadu 1670. V Amsterdamu vyšlo ještě za jeho života druhé vydání Školy hrou, doplněné druhou předmlouvou - "dedikační".

Všechny hry Komenského jsou psány latinsky, sloužily mimo jiné jazykové výuce. Český překlad Diogena vyšel před padesáti lety v Českých Budějovicích, Abrahám je dosud nepřeložen.

Škola hrou má osm částí, spojených rámcově postavou krále

Schola ludus

Ptolemaia, jemuž čtyři rádci - učenci (Platon, Eratosthenes, Apollonius a Plinius) předvádějí přehled všeho podstatného vědění a lidských činností. V první části je probírána příroda, v druhé části člověk, v třetí řemesla, ve čtvrté se líčí život v nižší škole, v páté na univerzitě, šestá je věnována morálce, sedmá životě v rodině a obci a osmá životu ve státě a v církvi.

Nejčastěji byla dosud překládána a vydávána část čtvrtá a pátá, které jsou pro pedagogy nejzajímavější jako dokument Komenského představa o realizaci jeho školské reformy a obraz života na tehdejší univerzitě. Dále byla překládána hra šestá, jednající o morálce. Překlad prvního aktu osmé části Školy hrou, věnovaného věcem státu a uvádějící na scénu i ozvuky výjevů válečných, jsme otiskli (v překladu doc.dr.J.Červenky) začátkem roku 1970 v příloze Divadelní výchovy.

ŠKOLA VŠEVĚDNÁ

Scénické výkony se doporučují pro krásný užitek

O scénických a divadelních výkonech a zvláště o komediích sice víme, že jich některé školy nedovolují, avšak dobré důvody přece radí je podržeti a zavést je tam, kde jich dosud není. Neboť předně takovéto jakési veřejné výkony před očima diváků povzbuzují lidského ducha spíše k čilosti, než je toho možno dosíci nějakým napomináním, neb i celou mocí kázně. Tím se všechny věci pamětihodné, když jsou tak živě představeny, snáze vtiskují v paměť, než kdyby o nich pouze slyšeli nebo četli; a mnohým veršům, myšlenkám a celým knihám se tak naučí snáze, než menší dávce, kterou se moří sami. Za druhé je to žákům obzvláštní pobídkou, aby zatoužili postupně i po vyšších věcech, když vědí, že se jim před očima mnohých dostává buď chvály pro píli, nebo hany pro nedbalost. A (za třetí) tato veřejná ukázka působí, jak učitelé o své svěřence dbají, jest i učitelům samým pobídkou, neboť vědí, že je to pro ně chválou, vystupují-li jejich žáci na divadle a proto neustávají ve své horlivosti. Za čtvrté těší to i rodiče a působí, že nelitují nákladu, vidí-li, že jejich synové dobře prospívají a veřejně se líbí. Za páté objevuje se tímto způsobem vynikající nadání a snáze se poznává jednak, kdo je ke kterému studiu spíše zrozen, jednak, kteří synové chudých rodičů jsou nad jiné hodni podpory. Konečně (a to je nejdůležitější a samo již postačí k doporučení divadla) lidský život zvláště těch, kteří jsou určeni církvi, obci a školám a ty právě dostává škola k výchování) musí se prožítí rozmluvami a jednáním; a tak mládež tímto způsobem krátce a příjemně, příklady a napodobováním jest vedena k tomu, aby navykala pozorovati různosti věcí.

odpovídati na různé věci bez přípravy, slušně se pohybovati, ovládati přirozeně tvář, ruce a celé tělo, střídati a měniti hlas, slo-
vem čestně hráti jakoukoli úlohu a při tom všem odložití venkovs-
ký ostych a vésti si volně.

Odpověď k námitkám :

1. O hanlivosti herectví

A tomu nebrání, co někteří namítají, že u starých bylo hanbou býti hercem? Neboť předně to není ve všem pravda; jeť přece známo o Ciceronovi, tak vynikajícím muži a tak ctižádostivém, že žil v přátelství s hercem Rosciem. Za druhé, my zde nechválíme řemeslného divadelnictví, nýbrž přípravu k vážným věcem prostřednictvím her (způsobem přiměřeným tomuto věku). Posléze obsahy starých komedií byly lehkovážné, malicherné a necudné a verše v nich často nečisté a paměti nehodné. Tam vystupovali kuplíři, nevěstky, paraziti, zchytralí otroci, bujni a marnotratní mladíci a jiné osoby toho druhu, jichž lépe je neznati, neřku-li, že by měl počestný jinoch hráti osoby tak porušené. My však bychom mohli vybírat krásné a pamětihodné události (nic nezáleží, zda posvátné či světské, skutečné či vymyšlené), s nimiž tak jak tak svého času by se museli seznamovati, až nabudou vzdělání; takto však příjemným živým představováním nejen vcházejí dokonaleji ve známost, nýbrž získává se nad to ona obratnost a pohotovost k jednání, která podle našeho přání se má jinochům opatrovati odevšad.

2. O užívání škrabošek

Víme dobře, že někteří lidé oddaně nábožní pokládají za ohavnost dávatí na obličej obvyklé masky a oblékat ženská roucha, poněvadž to zakázal Bůh (Deut.22,5).

Avšak tam Bůh zakazuje zastírání a příležitosti neřestí; a takové viny není tady ani stínu. Ostatně je možno podle naší metody vyvarovati se obojího, když se nechají stranou události cizí a budou se předváděti na jevišti úkoly našich tříd. A tato hravá cvičení (bez nich marně bychom doufali, že duch bude vzdělán úplně) podržíme tak, že vždy po třech měsících budou pořádány divadelní hry. Přesněji o jejich způsobu níže.

Třída předsínová

Scénickým výkonem bude veřejná zkouška, kterou budou konati mezi sebou žáci tak, aby, koho si kdo vybere za spoluzápasníka, na toho dorážel otázkami, a to po prvním čtvrtletí podle II. a III., po třetím čtvrtletí z ostatního a po čtvrtém z předsínové mluvníčky. Bude-li to řádně opatřeno, nováčkové odnesou si z toho prvního boje zaslouženou kořist, totiž první a hlubší základy latinského jazyka a vedle toho i filosofie a logiky.

Třída Brány

Scénickým výkonem bude, jestliže se rozloží text Brány v jednoduché otázky a potom jej předvede několik žáků, rozmlouvajících na scéně.

Třída Síně

Divadelní hru, která má býti jakousi komedií, jest upravit (a tak již jest upravena) pod názvem ŠKOLA HROU; ta bude mít velmi příjemná jednání, v nichž všechno může býti jemnováno a přitom živě předatavováno.

Třída filosofická

Ve filosofické třídě bude vhodné provozovati hru filosofickou. (Taková jest: Diogenes Kynik, uvedený na scénu, čili ulehčené filosofování.) To drama jest hotovo a bylo v lešenské škole třikrát hráno s pochvalou.

Třída logická

Nejkrásnějším divadlem může býti závodění trojjediného umění, gramatiky, logiky a metafyziky, jejich spor o přednost a konečně přátelské dohodnutí, políbení zpečetěné, o moudré správě všeho v království Moudrosti. Toto drama (má padesát osob)⁴ jest velmi půvabné a přináší mnoho světla, kterak správněji od základu jest chápati umění řeči, myšlenek a prací.

Třída politická

Na jevišti bude moci býti uveden s dobrým užitkem pro mravy, Šalamoun zbožný, moudrý a slavný a hned brzo na to šílený, zbloudilý, potrestaný a znova zmoudřelý. Čili tragedie o marnostech světských.

Třída teologická

Mají býti také divadelní hry? Proč by ne, spíše ještě horlivěji, než v ostatních třídách. Vždyť vše, co se na veřejnosti děje, jest jako divadlo. Proto ti, kteří mají býti již zakrátko vysláni do veřejného života, tím spíše mají býti cvičeni tak, aby dovedli slušně ve veřejnosti se pohybovati a vykonávati náležitě úkony jim svěřené. A to je hlavním cílem těchto her. Co tedy? Přihlížeje k látce této třídy mohla by býti živým dějem představena Statečnost hrdinné víry, překonávající všechny překážky, nebo nejsladší plody pravé zbožnosti. Ono v osobě Abrahamově (to drama jest již hotovo); toto pod jménem Davidovým s tímto nadpisem:

DAVID malý, zbožný, pohrdavý, sklíčený a hned zase veliký, milovaný, slavný a triumfující.

Š K O L A H R O U

Předmluva ke scholarchům

Vážení pánové, jimž je svěřen dozor nad školami.

Je dobře známo, že jsem se již před mnoha lety horlivě zabýval skládáním jakýchsi stručných a spolu i zábavných učebnic pro děti. Má práce byla přijata příznivě jak jinde, tak i u vás, v jichž školách byly mé Dveře latinského jazyka zavedeny. Pan Sebastian Macer, znamenitý muž a rektor školy v polském Lešně, začal před třemi lety přidávat k oněm Dveřím ještě půvabný způsob nacvičování látky, kterou obsahují, pod názvem "Divadelní předvádění Komenského Dveří jazyků." Když jsem se na začátku tohoto roku postaral, aby byla uvedena na scénu první část tohoto zpracování, předvádějící svět přírody a byla před vámi provozována, líbila se vám i všem divákům, kteří se tohoto představení účastnili, natolik, že jste tento způsob nacvičování látky všeobecně schválili, přáli jste si, aby celý okruh věcí čili celý rozsah vyučovací látky neboli encyklopedie se uvedla v tuto formu vlastní zkušenosti a vlastního názoru žáků, a žádali jste ode mne, abych to zpracoval. Tento podnět mě zaujal, stejně jako i neočekávané nadšení vaší ušlechtilé mládeže pro tuto věc, a proto jsem nemohl odolat, abych nevěnoval této práci jeden nebo dva měsíce, neprošel látkou a neuvedl všechno v takové dialogy, které by předváděly skutečnost v zajímavých

scénách, přestože jsem byl zaměstnán prací na věcech daleko závažnějších a mému věku a povolání lépe vyhovujících, a moji spolupratří, kteří mě sem na čas poslali, naléhají na mne, abych se vrátil zpět na své místo. Protože však pan Macer bohužel onemocněl ochrnutím a nemohl započaté dílo dokončit, pojal jsem naději, že bych mohl tento druh nácvičku látky, který on začal zpracovávat, zjednodušit a upravit tak, aby mládež měla z něho větší užitek.

Nebude nevhodné, když zde vyložím, jaký je to nácvička a jak je užitečný, a něco řeknu o tom, jak je potřebné, aby se zavedl do této školy i do škol jiných.

Pravý účel školy není v podstatě nic jiného, než aby byla dílnou lidskosti a předejrou života, a aby se zde probíralo všechno, co člověka činí člověkem. I zde musí být připraveny nástroje a určen způsob, jak se jich má užívat, aby duše dětí, svěřené školní dílně, vycházely z ní stejně tak zušlechtně jako dobře zpracované vycházejí všechny předměty z dílen řemeslníků, které přijmou do práce a vezmou si za úkol je udělat. Proto je nutno, aby se i ve škole stejně horlivě pěstovala praxe tak jako v dílnách, neboť jedině cvik vytváří umělce. A je-li škola předejrou života, není nutno aby předběžná cvičení pro vážné úkoly života byla vážná, protože se to nehodí pro dětský věk. Školní cvičení mají být předejrou, aby bylo lze radostně je přijímat a radostně v nich pokračovat. Zkušenost dokazuje, že mnoho získáme, budeme-li zde sledovat běh přírody, která pokračuje po stupních od menších věcí k větším, od nižších k vyšším a konečně od hříček k vážným věcem. Aby vám bylo jasné, zopakuji zde to, co jsem hned na začátku, jakmile jsem k vám přišel, takto napsal v Nástinu pansofické školy: (viz str. 8 - 9)

To jsou, prosím, důvody, z kterých jsem tehdy před třemi roky

doporučoval vaší škole provádění divadelních her. Kéž byste byli bývali přijali tuto radu! Byla bys již, škole petocká, v rozkvětu. Nyní konečně provedený pokus ukázal, že mé doporučení nebylo bezpodstatné. Za prvé se totiž myslí žáků natolik probudily k čílosti, nakolik by to byl nikde býval nedoufal. Velmi se totiž rozdychtili po cvičení toho druhu a jsou hotovi zanechat svých řádných studií ve svém ročníku a horlivě se učit těmto úkolům mimořádným. Jak je to skvělý lék proti nečinnému klidu a nezávanosti, na které si jindy stěžujeme. Zjevně se též ukazuje, že sami učitelé a celý zástup studentů dali se tím povzbudit. Viděli jsme posléze i rodiče, jak se v nich vzbudily naděje v lepší výsledky a jakou měli radost, když viděli zde vystupovat své děti. Projevily se zde i některé děti vynikajícího nadání a ukázalo se, co se dá od nich očekávat, bude-li se v jejich výcviku pokračovat. Spatřili jsme konečně i skvělé případy samostatného vystupování - opravdu jsem se tomu divil - jak se někteří dovedli již po dvou prvních cvičeních natolik zbavit velmi nevhodného ostychu, takže bez rozpaků snášeli upřeně na ně pohledy celého hlediště, kdežto předtím sotva mohli snést pohled některého významného muže a nevěděli, co mají dělat s rukama a kam se dívat. Jestliže se někde něčemu takovému nediví a nepoznává z toho užitečnost takového cvičení, ten ukazuje, že se nenaučil hodnotit věci podle jejich ceny.

Proto nadarmo se bude proti nám a proti těmto užitečným záměrům stavět autorita teologů, kteří by si přáli, aby divadelní hry se vyloučily nejen ze škol, nýbrž i ze státu. Oni totiž především myslí na takové divadelní hry, jaké se provozovaly ve starověku, jichž obsah byl lehkomyšlný, hravý a nepočetný, jichž verše byly často necudné, nestojící za to, aby se o nich mluvilo, a vystupovali zde kuplíři, prodejné dívky, příživníci, mazaní otroci,

prostopášní a marnotratní mladíci a jiné osoby toho druhu, o nichž je lépe nic nevědět, nehledíc ani k tomu, že se nesluší, aby úlohy takových ničemných lidí hrál početný mladík. Již sama křesťanská zbožnost přikazuje, aby tento jed byl z křesťanských škol vypuzen. Rovněž nelze trpět ani takové hry, za které se někteří přimlouvají, které jsou sice počestnější, nebo jejich děj je vzat dokonce z bible, ale které přesto nemají jiného účelu než chvilkovou zábavu a ztrátu času, jehož by se lépe dalo využít jinak. Tato naše scénická cvičení jsou však zcela jiného druhu. Neslibují totiž mládeži skutečný užitek jen nějakým pomíjejícím zdáním, nýbrž opravdu její i přinášejí. Dále v obecně provozovaných divadelních hrách urážely zbožné lidi masky, které se obvykle dávají na tvář, a oblékání se mužů v ženský šat, protože to Bůh zakázal (Deuter. 22, 5). Těchto věcí se však v našich hrách neužívá, aby ani vlasek neutkvěl na útlém dětském svědomí.

Přece však ale někteří z mých přátel chtěli, aby tento nácvik látky Dveří - když se zdá, že je užitečný - byl uspořádán tak, aby se věci sice ukazovaly, nebo se předváděly tak, jak se uplatňují v životě, a zároveň aby se označovaly jmény, ale nepřáli si, aby žáci zaměnili svůj obvyklý oděv a vystupovali pod jinými jmény, totiž v úloze sedláka, vojáka, krále a pod., a domnívali se, že to stačí, aby se vzbudil jejich zájem o věci a aby se rozumně naučili názvům věcí. S tím bych souhlasil, kdyby nešlo již o nic jiného. My totiž chceme zabít více much jednou ranou, t.j. nejen pěstovat smysly, aby bystřeji vnímaly věci, a jazyk, aby věci jmenoval, nýbrž i mravy a způsob života, obezřelou rozvážnost k činu a konečně i přirozené vystupování. Tomu se nikdy nikdo náležitě nenaučí, leč že bude hrát náležitě roli, kterou mu určíš, a docela zmizí ona čílost, která znamená hlavní přednost tohoto nácviku, protože věc ztratí svou závažnost. Konec konců přišel jsem sem proto, abych prospěl

vaším krajanům, a o to jediné jsem usiloval a usiluji. Mé první rady byly ty nejlepší. Protože uchýlení se od nich nás přivedlo na scestí a nepřineslo užitek, vraťme se k oněm prvním, k nimž patří i toto scénické cvičení. Neznám totiž jiného způsobu, jímž by se vaše mládež dala lépe, příjemněji a zároveň i účinněji probudit z tuposti, navnadit se k různým druhům vzdělání, vycvičit se v dobrých mravech a připravit se k činnosti v praktickém životě. Udělejte takový pokus po dobu jednoho nebo dvou let a sami se podle výsledku přesvědčíte, že jsem vám neporadil špatně. Kdybych si nebyl dobře vědom, že je to věc tak velmi užitečná, nikdy bych se byl nedal přivést k tomu, abych se stal kvůli vašim dětem znovu dítětem. Protože však bezpečně vím, že tento způsob cvičení skrývá v sobě více, než při pohledu zevně slibuje, je nezbytně nutno nastoupit tuto cestu, neboť ti, kteří po ní jdou, mohou se zbavit odporu k práci a k učebné látce a mučení dětských duší se změní v jejich potěšení, mohou se dokonale naučit latinskému jazyku jinému oboru činnosti, větipit si snadno v svou mysl znalost věcí potřebných k životu, náležitě a souladně si vypěstovat své mravy a konečně se i připravit k skutečnému, opravdivému a důkladnému vzdělání. Vskutku totiž takovéto jmenování věcí, spojené s vlastní zkušeností a vlastní činností, dovede nejen podráždít smysly pro přítomnou chvíli a vypěstovat chápání předmětů, které jsou právě okolo, nýbrž vydatně připravuje cestu i pro filosofii a teologii. Ustavičným předváděním všech věcí smysly chápateľných stane se totiž zřejmým, že na všechno, co si zvolíme za předmět svého uvažování, třeba vždycky nejdříve pohlížet jako na celek, potom přihlížet k částem, z nichž se celek skládá, dále k užitečnosti jednotlivých částí, k čemu slouží, co z nich vzniká a jak atd. A prohlašuji: když si žáci zvyknou pozorovat všechny vnější vlast-

ností, jak bude jim pak snadné pozorovati vnitřní jádro věcí a poznat, že vnitřek věcí stejně, jako jejich povrch, je mechanicky složen z určitých látek, jimi jsou-li na svém místě, věc trvá, odstraní-li se, pomíjí.

Proto vás prosím, nepohrdněte mou radou a ponechte ve své škole tato hravá cvičení jako vhodnou přípravu pro věci vážné a zářité, aby se každých šest týdnů provozovala divadelní hra. Tak každého roku se předvede celá přehlídka všech věcí a s ní spojená výchova mravní a konečně i celý latinský jazyk, rozvržený v osm takových představení. Přičiníte-li se, aby se to zachovávalo i po mém odchodu a po mé smrti, jsem přesvědčen, že díky tomuto zařízení si budete moci blahopřát k tomu, že každoročně vychází z vaší školy určitý počet moudře vzdělaných mladíků.

Vy však jste již projevíli souhlas a rozhodli jste se, aby se ta cvičení podržela a pěstovala - proto jsem vám tento svůj spis zanechal - ba dokonce jste si jej vyžádali, aby byl dán do tisku. Věnuji vám jej, nejprve proto, aby tato knížka byla posledním svědectvím toho, že jsme chtěl prospět, dále aby po mém odchodu bylo možno pokračovat v těchto cvičeních, dokud jsou zde věrní a příčinniví učitelé, jako vaše škola, díky Bohu, nyní má, kteří viděli, jak se tato cvičení provádějí a mohou to napodobit a zase si vychovat své nástupce, protože provozoval-li někdo nějaké umění pod dozorem druhého, tím se tomu umění již naučil. Konečně i proto, aby se tal lépe projevilo, že mé Dveře jsou vskutku dveřmi, vedoucími nejen k dokonalému naučení se latině, nýbrž i k encyklopedii věcných umění a věd, k jichž studiu se může pak hned přistoupit od těchto hříček. Žáci totiž budou moci všechno chápat, protože zde pochopili základy.

Připomenu ještě něco, co myslím, že by se mělo při provádění těchto divadelních her zachovávat, aby přinesly větší užitek.

1. Je dobré přesně stanovit určité dny v roce, kdy by se měly



provazovat, jednak kvůli rodičům a jiným návštěvníkům, kteří přicházejí odjinud a později snad také budou chtít přicházet, jednak aby se uvažovalo různých zmatků, jaké jsme nyní několikrát zakusili, protože čas nebyl přesně stanoven. Oním dnem bude vždycky třetí den v týdnu, t. j. úterý. První představení se bude konat v úterý po Bílé neděli čili Quasimodogeniti, druhé v úterý po neděli sv. Trojice, třetí po šesté neděli po sv. Duchu, čtvrté po dvanácté, páté po dvacáté, šesté před poslední nedělí adventní, sedmé po třetí neděli po Zjevení Páně, osmé po neděli Laetare. 6/

2. Místem provozování budiž školní dvůr, kdyby však někdy přelo, tedy sloupořadí koleje.

3. Herci nechť jsou žáci třídy atriální a januální. Bylo-li by toho někdy třeba, ať se přibere i několik žáků z třídy vestibulární. 7/

4. Úlohy pro následující představení nechť se rozdělí během osmi dní před ukončením hry předcházející, aby nebylo třeba dávat prázdnou proto, aby se jim žáci naučili, ale aby řádné vyučování pokračovalo svým pravidelným chodem a tyto mimořádné úlohy zůstaly mimořádnými a žáci se jim učili příležitostně.

5. Vzrostl-li by počet žáků natolik, že by nebylo dost úloh, aby se přidělily všem, nechť se přidělí jednotlivé role dvěma nebo třem žákům stejného prospěchu. Z těchto se potom připustí na jeviště jen ten, který podle úsudeku všech - bude možno k tomu účelu zřídit jakýsi veřejný soud - se shledá, že nejlépe mluví a hraje. To bude velmi užitečné z několika důvodů: 1) vzájemným soutěžením se mezi žáky povzbudí píle. (2) Nikdo nebude zahálet v době, kdy ostatní se budou zabývat těmito mimořádnými úlohami, nýbrž budou se učit všichni. (3) Ti, kteří budou v soutěži vyloučeni, budou pozorněji sledovat předváděné divadlo a budou toužit, aby dosáhli podobné dokonalosti. (4) Naučí-li se některý tohoto roku jedné roli,

příštího roku zase roli jiná, důkladně se obeznámí všichni se vším. (5) Snad by bylo i možno, aby se dovolilo těm přebývajícím předvést tutéž hru na tomtéž místě některého z následujících dní, kdy se nevyučuje (ve středu nebo v sobotu odpoledne), aby si nemysleli, že výsledek jejich píle vyšel nazmar a nezhodnost, nýbrž aby se podnítili i k budoucím výkonům, ať už jen před shromážděnými žáky, či před rodiči a jinými hosty, chtěli-li by přijít též.

6. Výběrová zkouška žáků, kteří si zaslouží vystoupit na hlavním představení, protože jak jsem poznamenal v 5. oddílu předcházejícího paragrafu, nejlépe se naučili své roli, budiž konána tři dny před představením. Den před ním nechť se koná generální zkouška celé hry v úplné její podobě. Dívat se na ni mohou, chtějí-li, studenti vyšších kursů, 8/ ale kolej bude uzavřena, aby nemohl vstoupit někdo cizí, protože mezi hrou se budou udělovat hercům ještě různé pokyny.

7. Jestliže se naopak stane, že na latinské škole nebude dost žáků, jak tomu bývá na menších školách, bude moci týž pilnějším žák hrát dvě nebo více rolí v různých jednáních nebo scénách. Rovněž má-li některý slabší paměť, může se jeho role zkrátit tím, že se vypustí to, co lze vypustit bez porušení souvislosti hry.

8. Protože role krále Ptolemaia představuje zde nejvyšší hodnost, budiž přidělena žáku ani ne tak nejpilnějším, nýbrž nejvznešenějším rodem a to losem v tom případě, kdyby stejné společenské postavení mohlo vyvolat závist.

9. Když jsme dospěl až k představení samému nebo hře, bude nejhodnější, aby se provozovala v ranních hodinách od sedmi do desíti nebo, protože některé jsou delší, od sedmi do jedenácti. Zahájí ji po znamení, daném školním zvonkem, hudba a stejně ji i zakončí. Děj sám nechť postupuje svým pořádkem bez rušení hudbou.

10. Způsob rozesazení budiž takový, aby páni, jimž je svěřen dozor nad školami, s jinými vznešenými a ctihodnými diváky zaujali dvě strany koleje, třetí studenti vyšších kursů, čtvrtou pak žáci latinské školy, kteří buďtéž sem přivedeni všichni a dohlížitelé nechť dávají pozor, aby žádný nechyběl, aby se všichni povzbudili díváním se a posloucháním, všichni se učili a užitek toho cvičení se rozléval na všechny. Zakryté zákulisí pro herce, odkud by vycházeli a kam by se vraceli, není nutné. Ať sedí na svém místě se svými druhy a nedívají se jen na sebe, nýbrž i na jiné, aby se i tak odstranilo zdání světského divadla. Na koho přijde řada, aby vystoupil na jeviště, ať vstane se svého místa, a až skončí svou roli, nechť se zase vrátí na své místo mezi spolužáky, sedící v hledišti.

11. Kterí vystupují na scéně, nechť si počínají se skromným sebevědomím, všechno nechť pronášejí pohotově z paměti a přizpůsobují své pohyby a vystupování své úloze.

12. Výslovnost budiž jasná a náležitě členěná, zcela podle zákonů, jež předpisuje janaální mluvnice o správném vyslovování slov, vět, souvětí a souvislé řeči. Méně užívaná slova jsem v tomto exempláři, daném do tisku, označil přízvuky, poněvadž zde se Maďaři velmi často dopouštějí chyb, aby tím snáze přestávali v této věci chybovat.

13. Všechno, cokoli žáci označují jménem, na to nechť hned zároveň ukazují rukou, nehou nebo očima, nechť se toho dotýkají, zvedají to, otáčejí, ať již to bude ta věc sama nebo nějaký její obraz. Není-li ani jedno, ani druhé po ruce a věc má být uvedena ve známost, nechť ji někdy pojmenují mateřským jazykem a to proto, aby každý ukázal, že všemu, co říká i rozumí.

14. Podobně vypravuje-li se o činnosti a pohybech někoho jiného, nechť je to rovněž oživeno činností a pohyby herce, protože

právě v tom spočívá celé umění těchto her, že mluvíme současně k uším i očím. Mluvit s pohyby znamená dvakrát mluvit, a na to více, obsahem řeči nejsou slova, nýbrž věci, a to je právě jádro tohoto cvičení.

15. Jak je ale možno ukazovat věci u nás neznámé současně s tím, když se vysloví jejich jméno? Na to odpovídám: V podobě obrazů nebo napodobenin, zhotovených z nějaké hmoty, nebo v podobě modelů. Nechť nikdo nelituje dát je poříditi, ať stojí cokoli, aby se mohlo hercům i divákům ukázat všechno podle pravdy. Postaral jsem se, aby se zde za účelem objasnění encyklopedie věcí, jež se vnímají smysly, která se teď pod názvem Osvětlení Předsíně a Dveří jazyků chystá do tisku,^{9/} namalovalo a vyřezalo ze dřeva 180 štůček. Ty však jsou příliš malé, než aby mohly stačit pro divadlo, rovněž nelze předměty, zobrazené zde jen v rovině, prohlížet se všech stran. Znovu opakuji: nelitujte nákladu na zhotovení jich všech z nějaké látky, aby mohly být ukazovány mládeži v právě jejich podobě.

16. Když se představení skončí, nechť páni, jimž je svěřen dozor nad školami, pochválí píli učitelů i žáků a povzbudí je, aby tak se zdarem pokračovali. Jestliže se někteří z chudých žáků dobře uplatnili, nechť se jim slíbí další podpora, nebo nechť se jim hned daruje nějaká knížka nebo svitek čistého papíru nebo několik sešitů a pod.

17. Kdyby herci se svými učiteli byli pozváni k malé hostině - mohla by být zcela jednoduchá - bylo by to povzbuzením k píli. Snad by na to rádi přispěli rodiče nebo příbuzní herců, aby projevili tak spokojenost a prospěchem svých dětí. I kdyby to nebylo při každém představení, mohlo by to být alespoň jednou za rok.

18. Příštího dne po představení nechť se všichni vrátí k své pravidelné práci a po několika dnech nechť se rozdělí úlohy pro další představení. Zde připomínám, že úvodní a závěrečné řeči možno měnit, aby se příjemněji poslouchaly. Např. založí-li se úvodní řeč k prvnímu představení po návratu z prázdnin na této myšlence: "Ve škole se zaměstnáváme tak, jako v zahradě, na poli nebo na vinici, každého roku třeba znovu začínat s prací atd. Tak i naše práce se opakuje stále jako v kruhu atd." Není také na překážku vkládat do vlastního textu představení naučení, přísloví a jakékoli perličky slovní, jestliže režiséru něco takového napadne, nebo mu snad případnou i nějaké jiné myšlenky a nápady, jimiž by diváky pobavil nebo podal v nich nějaké poučení nebo napomenutí. Divadelní hra, jak je sama o sobě rozmanitá, tak se může i rozmanitým způsobem používat. To všechno ovšem nelze předpisovat a ani není toho třeba. Nutno ponechat něco i horlivosti učitelů, která, když se rozvine, nalezne zde dosti široké pole působnosti.

Buďte zdraví, vážení ochránci a příznivci! Poroučím vás a vaši školu, spolu s naším mecenášem, vznešeným knížetem, do ochrany boží. Dáno v mé pracovně 24. dubna 1654.

Váš od vás již odcházející

Komenský

Předmluva k členům městské rady amsterodamské

Vznešeným ctihodným a mocným členům městské rady amsterodamské
panu Korneliu z Vlamingu, rytíři a pánu z Outshoornu a Gnephoeku,
panu Korneliu z Graafu, baronu ze Zuyt-Polsbroecku,
panu dr. Mikuláši Tulpovi,
panu Korneliu z Vlooswycku,

P o z n á m k y

- 1/ Slavný Komenského spis Janna liguarum reserata, který vyšel poprvé v Ležně 1631, nabyl nesmírnou oblibu v celém tehdejší kulturním světě a byl nesčetněkrát vydáván. (Název je někdy překládán i jako "Brána jazyků otevřená" - např. v zde citovaném úryvku ze Školy vševedná.)
- 2/ Míňní zde ovšem římané, v řecku divadlo naopak mělo vysokou společenskou prestiž.
- 3/ Míňny jsou zde především komedie Plautovy a Terentiovy, které Komenský ostře odmítá již v Didaktice velké, kapitola 25, § 19.
- 4/ Komenský je však nenapsal, stejně jako Šalamouna a Davida, které doporučuje pro třídy následující.
- 5/ V originále užito přísloví: Nos una fidelia multas dealbare quaerimus parietes, tj. chceme z jednoho hrnce obilít mnoho stěn.
- 6/ Bílá neděle (Quasimodogeniti) je první neděle po velikonočních. Neděle byly nazývány podle počátečních slov mešního introitu, který v tuto neděli začíná slovy: Quasi modo geniti infantes etc. Neděle sv. Trojice - první neděle po svátcích svatodušních. Další neděle pak, až do začátku adventu, označují se jako "neděle po sv. Duchu" s příslušným řadovým číslem. Svátek Zjevení Páně je jinak známý i jako svátek Tří králů (6. ledna). Šest nedělí po něm se označuje jako "neděle po Zjevení Páně" s příslušným pořadovým číslem. Neděle Laetare je čtvrtá neděle postní. Označení zase podle začátku mešního introitu:

Laetare, Jerusalem, et conventum facite omnes, qui diligitis eam...

- 7/ Tři třídy latinské školy potocké, nazývané podle učebnic v nich probíraných (viz rozvržení tříd v citaci ze Školy všeobecné). V první třídě to bylo Vestibulum (Předsín), v druhé Janua (Dveře), v třetí Atrium (Sín). Věk žáků byl v rozpětí od 12 do 16 let.
- 8/ Byly to kursy poskytující vyšší než, jak bychom dnes řekli, středoškolské vzdělání (na př.kurs teologický pro budoucí duchovní, nebo kurs právnícký, na němž se připravovali budoucí administrativní úředníci), které na potocké škole trvaly vedle latinské školy (gymnasia) Komenského. Někteří z těchto studentů, jichž bylo asi 100, byli i soukromými učiteli žáků latinské školy.
- 9/ Toto Lucidarium je v Blatném Potoku napsané později (r.1658) v Norimberku vydaný Orbis pictus, nejrozšířenější spis Komenského a první obrázková kniha pro děti. Tisk v Blatném Potoku se neuskutečnil a omezil se jen na několik pokusných stránek.
- 10/ Komenský má zde asi na mysli události r.1585, kdy Španělé dobyli Antverpy a velká část jejich obyvatel našla útočiště v Amsterdamu.
- 11/ Narážka na citované místo Skutků apoštolských - Panovníkem na Maltě byl tehdy Publius, který apoštola Pavla a jeho průvodce přijal do svého domu a po tři dny je hostil (Skut.ap.28,7). Proto Komenský nazývá členy městské rady amsterodamské Publiemi.
- 13/ Lingua Mongolica neznamena jazyk mongolský, jak se dříve soudilo, nýbrž je to pravděpodobně označení hindustanštiny či spíše urdštiny, odvozené od oblasti Mughalů v Indii (Jindřich Tomsa, Komenský a Indie, Nový Orient 13, s.146). Pro správnost tohoto názoru svědčí i zde uvedený údaj, že se zde jedná o řeč běžnou v celé Východní Indii.

14/ Mínen Ludvík van Geer.

15/ 4.února 1652.

16/ Maďarský text je pouze v potockém vydání Vestibula.

17/ Znamé Lutherovo svolání An die Bürgermeister und Ratsherren aller Städte Deutschlands, das sie richtige Schulen aufrichten und halten sollen z r.1524.

18/ Následující část je výtahem z Metody jazyků nejnovější 25,8 - 15. Některé části se zde opakují doslava.

19/ Komenský pokládá tedy hru za jakýsi závod více dětí a neuznává za hru, hraje-li si dítě samo. Stejný názor zastává i v Metodě jazyků nejnovější 25,11. Toto mínění není ovšem správné a je jistě zajímavá protestující poznámka, kterou připsal jakýsi čtenář k tomuto místu v jednom exempláři Metody jazyků: Quam informis haec sententia! An ludus sit semper certamen? Quam multi pueri collusoribus carentes optime ipsi ludere sciunt! Num collusorum aliquem necesse habet puellula cum pupa sua laetissime ludens? Contra quidem altero quoque praesente inquietatur, in ludo haesitat, ne propter sua cum pupa colloquia infantilia irrideatur anxia. Nonne timet potius quam optat, ne puella alia iniqua, immo vero puer effrenatus veniat, qui sibi pupam eripere velit? Nonne accedunt saepe clamores, rixae, obiurgia, immo verbera multis pueris aut puellis colludentibus? (Jak je to zvrátená myšlenka! Což hra je vždycky jen závod? Jak mnoho dětí si dovede velmi pěkně hrát i bez spoluhráčů! Zda potřebuje spoluhráče holčička, která si plná radosti hraje se svou panenkou? Naopak, je-li přítomen někdo jiný, cítí ve své hře zábrany, bojíc se, aby se jí někdo pro její dětské

Uher Boris: Školní divadlo jako prostředek výchovy
u Jana Amose Komenského
Nepublikovaná disertační práce, 1951

Vodák J. (jr.): J.A.Komenský...

Jevišťe, roč.1, 1920, 18.11., č.46, s.517-518

Zoubek F.; Komenského Diogenes, hra divadelní
Osvěta, roč.2, díl.1, 1872, s.220-234

Poznámka : Citace v tomto sborníku jsou převzaty z vydání,
uvedených v seznamu.

JANA AMOSA KOMENSKÉHO ŠKOLNÍ HRY A VÝCHOVA

Redakce sborníku, úvod a doslov - Eva Machková

Poznámky - doc.dr.Jaromír Červenka

Jako třetí svazek Knižovnický Divadelní výchovy vydal OMLUT

v Praze roku 1970

Odpovědná redaktorka: Eva Machková

Náklad 400 výtisků

Cena 5.- Kčs